

УДК 821.161.2-1.09

Майя Хмелюк

ПОЕТИЧНИЙ СВІТ Т. ШЕВЧЕНКА В АВТОРСЬКІЙ РЕЦЕПЦІЇ

У статті розглядаються авторські рефлексії поезії Т. Шевченка, аналізується естетичний досвід самооцінок творчості поетом, визначається діапазон літературно-фольклорних та психолого-філософських рецептивних висловлювань, простежуються зміни самохарактеристик на певних етапах творчого шляху. Досліджено авторський сенс творчості за різних обставин, пізнання творчої я-концепції, значення світоглядних уявлень і переконань поета. Звернуто увагу на індивідуальні духовні переживання натхнення Т. Шевченком. Змодельовано схему самототожності й поетичної думки. Узагальнена функціональна специфіка авторських рефлексій, які є виявом людського духу, літературно-художніх естетичних цінностей і є новаторським явищем в українській літературі першої половини ХІХ ст.

Ключові слова: автор, покликання, сенс, самооцінки, рецепція, естетичні цінності.

Кожна епоха має свою уяву про Т. Шевченка і його творчість, формує свій образ поета. Т. Шевченко як людина універсальних здібностей не був байдужим до своїх художньо-творчих здобутків. Він не раз задумувався, хто має читати його твори, що може бути привабливим у його поезії. Оскільки авторські рецепції підпорядковані

самопрочитанню й тлумаченню літературно-художньої творчості в єдності з естетичними засадами автора, їх доцільно розглядати фактором самототожності письменника. Шевченкове бажання згадати його «незлим, тихим словом» реалізовується, якщо ґрунтується на знанні його творів.

Діаспорний дослідник Г. Грабович є автором вартісного дослідження «Самовизначення й децентрування: «Хіба самому написати...» і проблема писання» [3, с. 68–104]. Він розглядав питання загального процесу самовизначення Т. Шевченка як поета, безпосередність і унікальність його голосу. Проблемам сенсової та естетичної природи вартісних орієнтацій була присвячена Всеукраїнська наукова конференція, проведена 2005 р., провідні шевченкознавці не обминали увагою проблеми індивідуальних поетових почуттів, переживань, рефлексій [6]. Укладачі майбутньої «Шевченківської енциклопедії» дали скрупульозний ретельний аналіз мотивів і психологічних чинників творчості поета, що мають значення для світоглядних, історіософських, культурологічних уявлень і переконань [8].

У «Кобзарі», книзі, «яку народ український поставив на першому місці серед успадкованих з минулого національних скарбів», за висловом письменника радянської епохи О. Гончара [2, с. 17], можна простежити неабияке бажання досягнути поетом свою діяльність, її вправність, врешті – свою душу, форм її прояву. Т. Шевченко як автор живописних, драматичних, прозових і поетичних творів сам намагався підняти прапервні своєї поезії до психологічних тлумачень, через що душевне тло могло ставати непроникним і читачі отримували авторську «психологію», яка цікава під літературознавчим і естетичним кутом зору. Лірика Т. Шевченка наскрізь просякнута самозаглибленням у процеси творчості.

Мета і завдання дослідження полягають в аналізі естетичного досвіду авторських самооцінок поетичної творчості Т. Шевченка.

Пильний шевченкознавець Б. Лепкий вважав, що писання віршів для Т. Шевченка було вищим покликанням, диктувалось тугою за рідним краєм, поетичною атмосферою Петербурга і його культурним оточенням. Дослідник проникає в генезу перших творів, яка випливає з авторських інтонацій, вдумливих запитань і щирих прохань, і робить висновок, що Т. Шевченко на свої твори глядів як на працю поважну, як на діло небуденне, святе [5, с. 20].

У Т. Шевченка часто творчість пояснює, прогнозує саму себе. Уже в ранній період творчості Т. Шевченко подає її власне бачення

то в розгорнутій формі («Думи мої, думи мої...»), то в стислій і обмеженій («На вічну пам'ять Котляревському»). Послання «До Основ'яненка» визначало літературну програму Т. Шевченка.

У ранніх віршах про мистецтво слова не висловлюються погляди на надзвичайні події, майже відсутні малюнки реальності. Матеріалом поезії стає художня творчість «старого Котляревського», «батька» Основ'яненка, кобзаря – «старого та химерного Перебенді». Т. Шевченко виступає вдячним слухачем співців, є справжнім цінителем духовних і культурних надбань, знавцем літератури, яку одягає в шати історії, надає значущості. Поет благоговіє перед людьми незалежної вдачі, подвигом предків, які повстали за Україну, звеличили її у піснях. Однак душевне збурення ліричного героя викликає не стільки захоплення мистецькими творами, багатючим репертуаром кобзаря, а комплекс особистих переживань:

Чи так, батьку отамане?

Чи правду співаю?

... ..

Насміються на псалом той,

Що виллю сльозами;

Насміються... Тяжко, батьку,

Жити з ворогами! [9, с. 50]

Те, що несе відзнаки розвитку попередніх поколінь предків, у поєднанні з особистими авторськими тривогами виростає у великі мистецькі твори.

К. Юнг дослідив: «Де б тільки колективне підсвідоме не пробилося у проживання і не брало шлюб із сучасною свідомістю, там відбувається акт творчості, що стосується своєї епохи, оскільки тоді твір є у найглибшому сенсі посланням до сучасників. А тому «Фауст» зачіпає щось у душі кожного німця, тому й Дантова слава безсмертна, і «Пастух» Гермаса став майже канонічною книгою» [4, с. 102]. Саме тому, що злилось проживання козацькою спільнотою і поетом «волі», що була колись і що над усе, трагічного стану України тепер, слово Т. Шевченка непроминальне й має віщунське значення, торкається багатьох, відлунює в думках читачів. Піднявшись високо над особистим, поет заговорив від імені людського духу і відчував потребу творчих імпульсів, які піддавались постійній самохарактеристиці.

Як творець архетипних образів кобзаря, «громади в сіряках», наймита, верб, Дніпра, степу, гаю, носій минулого України, Т. Шевченко

в поемі «Гайдамаки» замінює гостро-чуттєві рефлексії своєї творчості на коментарі й тлумачення. Автокоментарі стають наскрізними. Вони входять до лірично-філософського вступу-присвяти, окремих розділів, епілогу і завершують поему в передмові (фактично – післямові).

Авторське «я» набуває цілісності й виокремленості. Поет чітко вирізняє свої естетичні засади творчості, він відмовляється співати про «Матрошу», про «Парашу, радість нашу, султан, паркет, шпори»: «кричіть собі, я слухать не буду». Авторський самоаналіз подій, їх ваги і сили впливу має сутнісний характер і визначає художню вартість поеми. Без авторського бачення свого тексту, без внесення його у літературознавчі студії про вершинний твір Т. Шевченка аналіз історичної ліро-епічної поеми «Гайдамаки» був би неповним, бо це бачення джерел твору, форми оповіді («так навмання розказую, без книжної справи»), передбачення читацької аудиторії («письменні люде тії речі прочитають»).

Так у ранній творчості Т. Шевченко свої думки, («думи мої, квіти мої, діти!») адресує неньці-Україні. Він вірить у людське «щире серце» і «слово ласкаве», підпорядковує свою літературну працю національним інтересам і, на думку Ю. Шереха, «крізь особисту лірику проходить і вибивається на поверхню національно-історична романтика» [10, с. 20].

Шевченкова творчість періоду трьох літ (1843–1845 рр.) – це творчість «святої правди», «правди безталанної», як зізнавався поет у вірші «Чигрине, Чигрине...» Авторські спонуки творять поетичну метафору: з тихого слова викувати до старого плуга леміш і чересло. Емоційні епітети, що відображають зміни творчості («слово забуте» – «слово тихосумне богобоязливе») посилюють рух авторських почуттів, його прагнення знайти відгук не в масового читача, а злитися з одностайним одиничним розумінням. Рефлексивна психологічна лірика Т. Шевченка набуває неабиякого розвитку і не поступається місцем у зв'язку з байронівською традицією.

Поетична художня правда Т. Шевченка цього періоду набуває розмаху великомасштабних історіософічних проблем. У думках поета відчутна внутрішня криза. «Вона вся народжується з почуття власних сил, обдарованості й незмоги видобутись на широку стежку. Страшно попасти до ув'язнення, а ще гірше нидіти на волі і вмерти, не лишивши по собі сліду: «Однаково, чи жив, чи загинув!» – так писав

М. Зеров, аналізуючи ліричну поезію «Минають дні, минають ночі» [4, с. 164].

Т. Шевченко по-новому відчуває свою творчість. Оце по-новому наявне у всій «великій трибунній поезії» (вислів Г. Грабовича) цього періоду. В поемі «Сон» ліричним героєм керує прагнення поширення авторського бачення світу й людської трагедії. Після двох візій сну перед змалюванням третього епізоду сну поет емоційно висловлює етапний складник авторського змісту творчості:

*А де ж твої думи, рожевії квіти,
Доглядані, смілі, викохані діти,
Кому ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
О, не ховай брате! розсип їх, розкидай!
Зійдуть, і ростимуть, і у люди вийдуть!
Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно,
Мороз розум будить [9, с. 193–194].*

Ця діалогічна розмова з самим собою виражає ставлення до змальованих суспільних явищ, що знаходилося у внутрішньому світі поета, а тепер вийшло назовні у художній композиційно дисциплінований світ поеми. Воно втілилось у формі оповідей сну. Звертаючись до шанувальників своєї творчості, «братів любих і милих», поет просить не дивуватись. Спостерігається стрибок в еволюції Шевченка-поета та баченні сенсу своєї творчості, розкривати правду.

У політичній вулканічній поемі «Кавказ» Т. Шевченко, гостро викриваючи сибірські каторги, вирізування цілих племен Кавказу, називає своє літературне заняття, «думами», «лютим горем». Поет знову передає власні стани душі у своїй творчості. Ставлення до виражених подій наближає до загальної ідеї твору: пам'ять така незнищенна, як плинність творчості. Найчастіше авторська рецепція вмонтована в заключну частину великих ліричних творів. Це свого роду узагальнення, що виражає призначення, мету окремих творів. Закінчення поеми «Кавказ» має зворушливо-інтимний тон, авторсько-індивідуальний характер:

*А поки що мої думи,
Моє люте горе*

*Сіятиму, – нехай ростуть
 Та з вітром говорять.
 Вітер тихий з України
 Понесе з росою
 Мої думи аж до тебе...
 Братньою сльозою
 Ти їх, друже, привітаєш....
 І могили, степи, море,
 І мене згадаєш [9, с. 265].*

Власний ракурс бачення світу Т. Шевченко переплітає з власним ставленням до своїх думок, міркувань. Вони містяться також у своєрідному творі, поемі «Тризна», що разом з віршем «Розрита могила» складає весь поетів доробок 1843 р. У першій частині поеми у молитві до «пришельца» поет відкриває бажання чистих помислів, зцілення розуму й серця. Цей твір розцінюється Г. Грабовичем як символічна автобіографія в усій повноті, в якій «є всепоглинні й невідступні почуття самотності, відчуття відчуженості, величного покликання чи місії вкупі з гірким усвідомленням, що ця місія в кращому разі лиш туманно осягається його друзями й сучасниками, а найчастіше – зневажається» [3, с. 29]. Розуміння Т. Шевченком себе як поета є мірилом визначення сенсу життя.

Фрагменти поетового «я» знаходимо у поемі «Невольник». Імпульсом поетичного натхнення постає «зоря досвітня». Т. Шевченко повертається до бачених чутих прожитих хвилюючих людських історій. Поет не хоче, щоб суспільність забула живі мислі. У композиційній вставці «Думі» він повертає дух кобзарів. Дума про сироту-невольника Степана звучить у тон давніх козаків-кобзарів. Як в інших наративних поемах, в «Невольнику» лаконічна рефлексія. Автор просто і безпафосно сповіщає:

*Може, воно й не до ладу,
 Та що маю діять,
 Коли таке сподіялось [9, с. 231].*

Твори періоду трьох літ є високої поетичної вартості. Як дрібні ліричні вірші, так і великі поеми оригінальні думкою і формою, викінчені, становлять частину поетових переживань, і він не хоче, щоб вони загубились, пропали марно, адже Т. Шевченко зживався з своїми героями, ототожнював їх з собою.

Висловлювання про слово, думи як долю й славу і признання Т. Шевченка як поета періоду «Невольничої музи» і останніх років життя набувають широкого змістового й емоційного діапазону, позначені умовами втрати волі. Вони вливаються в елегії, менші й більші ліричні речі, вірші-наслідування пророків, поеми.

Напружено-особистісний характер творчості спостерігаємо особливо в період поетового арешту й перших років заслання. Презентація поетичного «я» постає в контексті духовних і суспільних цінностей. Поезія «Мені однаково, чи буду...» прочитується як життєвий принцип. Т. Шевченко висловлює свою любов і небайдужість до України.

У системі життєвих цінностей слово для поета лишається бажаним і визначальним. Тема поезії набуває домінантного звучання і значення. У сповідальному вірші «Думи мої, думи мої...» (1847), яким відкривається перша «захаявна книжечка», Т. Шевченко і ліричний герой висловлюють прагнення творчості як необхідності «при лихій годині». Літературознавець Ю. Барабаш слушно зауважує: «Для Шевченкового дискурсу творчості невольничих літ характерна спрямованість поетичної думки на осмислення віршування як глибокої духовної потреби, запоруки реалізації самоособистості, збереження самототожності за екстремальних умов несправжнього існування («Не для людей, тієї слави...») [8, с. 292].

Яскравим виявом саморефлексії на чужині («в далекій стороні») стали вірші «Не для людей, тієї слави...» і «Хіба самому написать...» Серед джерел першого історія української літератури називає переосмислення поезії російського поета О. Кольцова «Пишу не для мгновенной славы». Загалом обидва вірші – це вияв духу для реалізації глибинних почувань особистості та національних інтересів. На творче мислення Т. Шевченка-поета мали вплив спомини й ізоляція від першооснов співжиття, що, на його погляд, мають стати сім'я «весела тиха» й ідеальна громада, а «не капуста головата», «слово мудре». Так народжувались спонтанні поетичні рядки, які можна розцінювати ремінісценцією творчості, народженою експресією митця.

Візії писання віршів у ліриці Т. Шевченка цього періоду хоч і спонтанні, але повторювані, що є рідкісним явищем для процесу творчості. Стримуване натхнення зовні виражалось словами «нищечком» чи «тихо», «тихесенько».

У ліричних творах більших форм, поемах «Княжна» і «Москалева криниця» Т. Шевченко зберігає вироблені вже засади творчості. Він

підкреслює джерела і очевидність своїх оповідей, готовність розказати, списати. Яскраво виведено внутрішні стани оповідача і необхідність доцільних засобів вираження подій.

*А я, сумуючи списав,
Та рифму нищечком додав,
Та невеличку і дешеvu
(Звичайне, крадене) зобгав
Тобі поему на спомини... [9, с. 346].*

Співрозмовником і слухачем автора у поемі «Княжна» виступає «зоря вечірняя», у поемі «Москалева криниця» – щирий і єдиний друг Я. Кухаренко (український письменник і етнограф), якому присвячена поема. У «Москалевій криниці» спостерігаємо авторське посилення на джерело творчості, яке переплетене з визначенням жанру за народнопоетичними і літературними критеріями.

Художній досвід Т. Шевченка не позбавляв його необхідності бути небайдужим до кожного слова, покладеного на папір. Письменникові був притаманний погляд на життя, соціальне пекло «зсередини». Так само «зсередини» виливались самовисловлювання про хист, літературне писання, широкі можливості слова, мелодії. У поезії «Ну що б, здавалося, слова...» Т. Шевченко розмірковує над таїною і витокami слова. Поет-дисидент М. Руденко назвав творчість Т. Шевченка божественним подвигом тому, що Слово – то є Бог [1, с. 62].

*Як самоосаяння звучать рядки:
Знать, од бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди! [9, с. 376].*

Поетичні вислови Т. Шевченка стали настільки важливими, наскільки я-поет бачив важливість слів для себе самого й для інших. Сила слова поета полягає у внутрішніх переконаннях того, про що він мав постійну потребу висловлюватись.

При забороні писати й малювати Т. Шевченко писав чимало й завзято. Своє натхненне завзяття ствердив у віршах «То так і я тепер пишу...», «А нумо знову віршувать...» «Мов за подушне, оступили...», «Неначе степом чумаки». Самохарактеристика творчості ґрунтується на антитезі тепер – колись («перш»), щирості висловлювань своїх дій («Єй-богу, не брешу!»), бажань і прагнень, мотивацій («Щоб ви лихим чим не згадали...»), обставин («Віршую нищечком, грішу...»).

У поезії «А. О. Козачковському» Т. Шевченко відтворив свій творчий шлях від списування у дитинстві Сковороди, різдвяних колядок до написання віршів у стані заборони. Становлення, душевні стани творчого процесу фіксує поетичним рядком: «Виспівую та плачу...». Поет наближає до тих піднесених почуттів, з яких народжуються поезія, і водночас застерігає: душевні збурення караються. Звучить глибока самоіронічна думка про роль школи в життєвому покликанні й саморозвитку.

Вийшовши на волю, Т. Шевченко привітав появу в українській літературі Марка Вовчка. Життєвий і літературний контекст сприяв одухотворенню творчості. Новопосиленими акцентами зазвучало авторське ліричне самовираження:

*І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную... О доле! [9, с. 502].*

Доля і творчість в самосвідомості поета були взаємозумовлені.

Уже не на засланні й не на каторзі, а в умовах творчо-мистецького салонного Петербурга Т. Шевченко в поемі «Марія» зафіксував власні прояви натхнення, творчі відчуття, внутрішню і зовнішню владу вираження теми жінки-матері. Їй поет виявляє «плач, і скорб, і сльози душі убогої». У слові віддзеркалюється прагнення відтворити «святії думоньки» Марії. Завдяки відчуттям письменник торкається сенсу творчості за різних обставин. Ліричний герой прагне інших відчуттів, які розвеселять душу:

*А я, незлобний, воспою,
Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим, і веселим
Святу доленьку твою [9, с. 508].*

Чимось незвичайним є довіра автора своїм душевним станам і вірність поетичному слову. Поет постійно виявляв духовні переживання творчості.

Творчість для Т. Шевченка – це слово, щира мова, «думи мої», «слава злая», кара, любов до «своїї Вкраїни», «думи вольнії». Висловлюючи себе самого, свої найглибші переживання, виражаючи свої здібності, поет тим самим висловлював помисли людства. У саморефлексії поет був відвертим. Він не боявся нашкодити процесу твор-

чості через необережно мовлені слова. Жива мова дозволяла передавати усі нюанси психологічних чинників життя. Самозаглиблення в процес творчості й вираження його назовні виступає вагомим і важливим складником поетичних текстів Т. Шевченка.

Отже, авторські рефлексії творчості є невіддільним способом поетичного мислення Т. Шевченка і наявні на всіх етапах його літературного шляху. У рецептивних висловлюваннях письменник:

- мотивує появу, витoki, джерела, обставини своєї творчості;
- вказує на імпульси натхнення, творчих стихійних поривів;
- веде емоційний діалог з самим собою як поетом;
- дає самохарактеристики мистецького рівня поезії;
- виражає авторсько-індивідуальні естетичні закони поетичної творчості, формулює своє творче кредо;
- передбачає уявних читачів своєї поезії, долю власних віршів – для «кого» він пише й для «чого»;
- засвідчує неординарність авторської особистості.

Авторські самооцінки створюють медитативну стилістично-емоційну атмосферу творів Т. Шевченка, гарантують високий художній артистизм і своєрідність лірики. Рецепції своєї творчості підпорядковані процесам вияву хисту, натхнення і утвердженню українського художнього слова. Прочитання Т. Шевченком своєї творчості, що виражалось у багатьох композиційно-сміслових елементах самоаналізу поезії й було спрямоване на пізнання творчої я-концепції, стало явищем новаторським в українській літературі першої половини ХІХ ст.

Джерела та література

1. Батькові Тарасові – батько союз редактор / З. Снилик. – Jersey City ; New York : Svoboda Ukrainian national association, [1989]. – 190 с.
2. В сім'ї вольній, новій : Шевченківський збірник / упоряд. О. Дмитренко, В. Костенко. – К. : Рад. письменник, 1984. – 310 с.
3. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Г. Грабович. – К. : Критика, 2000. – 317 с.
4. Зеров М. Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка : лекції, нариси, статті / М. Зеров. – Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 2007. – 568 с.
5. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка / Б. Лепкий. – К. : Україна, 1994. – 173 с.

6. Сенсова та естетична природа вартісних орієнтацій у Т. Шевченка Програма Всеукраїнської наукової конференції – К. : [б. в.], 2005. – 14 с.
7. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – 633 с.
8. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 376 с.
9. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К. : Рад. шк., 1983. – 608 с.
10. Шерех Ю. Третя сторожа. Література. Мистецтво. Ідеології / Ю. Шерех. – Балтимор ; Торонто : Укр. незалежне вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1991. – 455 с.

Хмелюк Майя. Поэтический мир Т. Шевченко в авторской рецепции.

У статті розглядаються авторські рефлексії поезії Т. Шевченка, аналізується естетичний досвід самооцінок творчості поета, визначається діапазон літературно-фольклористических, психолого-філософських рецептивних висловлювань, прослідковуються зміни самохарактеристик на певних етапах творчого шляху. Вивчається авторський сенс творчості в різних обставинах, розуміння творчої я-концепції, значення світоглядних представлень і переконань поета. Звертається увага на індивідуальні духовні переживання натхнення Т. Шевченка. Моделюється схема самоотождествлення і поетичної думки. Загальюється функціональна специфіка авторських рефлексій, в яких проявляється людський дух, літературно-художественні естетичні цінності, що є новаторським явищем в українській літературі першої половини ХІХ в.

Ключевые слова: автор, покликання, сенс, самооцінки, рецепція, естетичні цінності.

Khmeliuk Maya. Poetic world of Taras Shevchenko in the author's receptiveness. This article provides a study of the author's reflections with respect to the poet of Taras Shevchenko. An analysis is given of the aesthetic experience in the poet's works which are in the realm of self-assessment, and a definition is developed for his range of expression in terms of folklore-related literary aspects as well in those aspects involving philosophical and psychological receptiveness. Observations are provided regarding the changes in the poet's patterns of self-description at particular stages of his creative life. It is studied an author's meaning of creation in different circumstances, knowledge of creative self-concept, the value of philosophical ideas and beliefs of the poet. Attention is paid to individual spiritual experiences inspired by T. Shevchenko. It is simulated circuit of self-identity and poetic thought. Generalized functional specificity of author's reflections, which is a manifestation of the human spirit, literary and artistic values is a groundbreaking event in Ukrainian literature of the first half of the nineteenth century.

Key words: author, vocation, self-assessment, receptiveness, aesthetic values.